

Federiko GODI*

SUD ZA CRNU GORU

Sažetak: U radu je riječ o problemu uspostavljanja vojnog pravosuđa u Crnoj Gori pod italijanskom okupacijom (1941–1943). Način upravljanja vojnim Guverneratom u Crnoj Gori i njegov uticaj na svakodnevni život crnogorskog civilnog društva u vrijeme italijanske okupacije analizirani su na osnovu do sad neobjavljene dokumentacije Vojnog suda na Cetinju, sačuvane u Centralnom državnom arhivu u Rimu. Ovdje su prvi put postali konačno dostupni svi podaci o presudama ovog suda na osnovu kojih se otkriva kako je na represivnu aktivnost italijanskog okupatora uticala složena situacija sukoba nadležnosti različitih vojnih snaga sa njihovim hegemonističkim težnjama.

Ključne riječi: *italijanska okupacija, suživot, konflikt, vojne divizije, Vojni sud na Cetinju*

U novijoj historiografiji izdvojena su dva velika pitanja koja se tiču italijanske okupacije Crne Gore: Trinaestojulski ustanak i oblici i motivi saradnje sa neprijateljem, ali postoje i drugi aspekti koji nikada nijesu uzeti u razmatranje. Vojno pravosuđe, na primjer, predstavlja centralnu temu italijanske okupacije zbog toga što je tijesno povezano sa strategijama usvojenim s ciljem uspostavljanja kontrole nad okupiranom teritorijom¹. Prema analizi Đorđa Roše (Giorgio Rochat) u vezi sa presudama koje su italijanski vojni sudovi donijeli tokom Drugog svjetskog rata, prema krivičnom zakoniku koji je suštinski bio isti kao i onaj koji je primjenjivan u periodu od 1915. do 1918. godine,

---

* Federiko Godi, Univerzitet u Sijeni

¹ Metodološki je veoma koristan rad N. Labanca, P. P. Rivello, *Fonti e problemi per la storia della giustizia militare*, Giappichelli, Torino, 2004. Vojno pravosuđe je tema članka objavljenog u Crnoj Gori u vodećoj publikaciji Guvernerata: „La giustizia nel Montenegro”, *Glas Crnogorca*, 3. jun 1941. Analiza ovog dvojezičnog glasila, iako na primjeru ograničenog broja članaka, može se naći u T. Sala, „Guerriglia e controguerriglia in Jugoslavia nella propaganda per le truppe occupanti italiane (1941–1943)”, *Il movimento di liberazione in Italia*, XXIV, br. 108, jul–septembar 1972, str. 106–111. Sada u T. Sala, *Il fascismo italiano e gli Slavi del Sud*, ‘Quaderni di Qualestoria 22’, Trst, 2008, str. 61–67.

propisane kazne za iste zločine bile su blaže. Takvo sprovođenje vojne pravde učinilo je vojne sudove manje represivnim tokom Drugog nego tokom Prvog svjetskog rata. Ipak, slabljenje snage pravosudnog sistema stvorilo je nemali broj problema disciplinske prirode. Tokom fašističkog rata nije usvojen jedinstveni obrazac postupanja u sferi vojnog prava. Ovaj aspekt je često uređivan u zavisnosti od konkretne situacije². Nedostajale su jasne i nedvosmislene direktive u vezi sa upravljanjem trupama, a posljedica toga bio je planirani, ali improvizovani rat.

Jedan od prvih postupaka vlasti u Rimu u vezi sa teritorijama koje su već bile u sastavu bivše jugoslovenske države i koje su okupirale italijanske oružane snage, bilo je regulisanje upravo sfere pravosuđa. Preko kancelarije Vojnog suda na Cetinju, koja je propratila sve predstavnike okupatorskog sistema, moguće je rekonstruisati dimenzije i istoriju represivnog aparata italijanske okupacije u Crnoj Gori. Samo zahvaljujući stabilnosti institucija i pojedinačnih struktura onoga što bismo mogli predstaviti kao spiralnu mrežu okupacije — sud, zatvori i koncentracioni logori — sistem je obezbijedio izvjesnu postojanost. Djelovanje vojnih divizija, koje su predstavljale centar spirale, formalno nije mnogo promijenilo sistem, ali ga je suštinski radikalizovalo. Direktan izraz vojnih divizija bili su vanredni sudovi, dok su naredni stepen spirale zauzimale specijalne komisije za policijske mjere i karabinijeri. Karabinijeri su predstavljali i vezivno tkivo posljednje spirale, koja je bila i najveća, a u kojoj su bile zastupljene institucije za sprovođenje „meke” represije, to jest Vojni sud na Cetinju, okružni zatvori i koncentracioni logori. Na ovaj sistem mogao je da utiče namjesnik dajući amnestije, donoseći odluke o pomilovanjima ili naređenja o primjeni represivnih mjera.

Pircio Biroli je smatrao da bi prva dva dijela ovog sistema trebalo da predstavljaju pravilo, dok bi odmazde bile izuzetak. Te mjere je trebalo da budu primjenjivane kako bi se odgovorilo na hitne situacije, uz represivne specifič-

---

² Opšti osvrt na ovu temu, za hronološki opseg našeg istraživanja, može se naći u: M. Montanari, *La campagna di Grecia*, Tomo I — testo, Ufficio Storico Sme, Rim, 1980, str. 950–955. Ovu temu je prvi istorijski kontekstualizovao G. Rochat, „La giustizia militare nella guerra italiana 1940–1943. Primi dati e spunti di analisi”, *Rivista di storia contemporanea*, XX, fasc. 4, oktobar 1991, str. 505–597; G. Rochat, *La justice militaire en Italie dans la guerre 1940–1943, en Des étoiles et des croix: mélanges offerts à Guy Pedroncini*, Institut d’histoire de la défense, Paris, Economica, 1995, str. 193–201; G. Rochat, *Duecento sentenze nel bene e nel male. I tribunali militari nella guerra 1940–1943*, Udine, Gaspari, 2002, str. 7–21. Kratak esej sa zanimljivim tumačenjima objavio je i L. Bregantin, „La giustizia militare nella guerra italo-greca (1940–1941). Le sentenze del Tribunale dell’11^a Armata”, *Terra d’Este*, XIX, br. 38, jul–decembar 2009, str. 137–149.

nosti Vojnog suda na Cetinju³. Član 3 proglaša 39 o naredbama vojnog pravosuđa glasi:

„Na presude, donesene od strane ratnih vojnih sudova u skladu sa članom 1. ovog proglaša koje se tiču zločina u nadležnosti Vojnog suda ujedinjenih vojnih snaga, ne može se podnijeti žalba niti se one mogu na bilo koji drugi način osporiti, izuzev poništavanja presuda donesenih u odsustvu optuženika, revizije ili ovlašćenja Vrhovnog komandanta Vojnih snaga u Albaniji (Pircio Biroli), ukoliko ih smatra predmetom pomilovanja, da naredi javnom tužiocu kod Vojnog suda koji je donio presudu, da suspenduje njeno izvršenje.”⁴

Vojni sud na Cetinju formiran je proglašenjem Dučea od 1. maja 1941. godine, objavljenim u Službenom glasniku 16. maja⁵. Sud je djelovao u skladu sa važećim normama funkcionisanja armijskih vojnih sudova. Pitanjima koja su spadala u njegovu nadležnost bavio se komandant velike jedinice kod koje je ovaj sud osnovan. Kazneno djelovanje bilo je usmjereno ne samo prema vojnicima i članovima italijanske administracije, nego i prema svima onima koji bi počinili neki zločin na okupiranoj teritoriji. Na taj način je proglašen od 24. aprila 1941. godine, koji je sadržao odredbe u vezi sa upravljanjem pravosudnim sistemom na teritorijama okupiranim od strane italijanskih vojnih snaga, dopunjen proglašenjem iz mjeseca maja iste godine. Odlučeno je da sud dobije kancelarije za sudske procese. Zbog nedostatka adekvatnih prostora na Cetinju u početku se sjedište suda nalazilo u Budvi. Uprkos tome, on je zadržao naziv Ratni vojni sud na Cetinju. Saslušanja pred tim sudom u početku su bila kratka. Pritvorenici koji su smatrani krivim bili su raspoređeni po zatvorima u Kotoru. U toku juna i jula 1941. godine sud je konačno dobio trajno sjedište na Cetinju. U istoj varoši bila je stacionirana i divizija *Mesina* pod komandom generala Karla Tučija (Carlo Tucci)⁶.

---

³ U skladu sa funkcijama vojnog pravosuđa koje je opisao Davide Rodonjo u Grčkoj: „Značaj okupacione politike u sferi pravosuđa nije promakao Đelozu (Geloso): intervencija u tom segmentu javne uprave potvrđuje, naime, na okupiranim teritorijama, fašističku etičku superiornost (...) ne stvarajući pri tom oreole mučenika niti strah od okrutnosti”, u D. Rodogno, op. cit., str. 256.

⁴ AVII, Ia, k. 740, d. 1/1–1, Naredbe u vezi sa vojnim pravosuđem, 22. jul 1941, Alessandro Pircio Biroli.

⁵ ASMAE, Gabinetto Armistizio — Pace, b. 1514, fasc. Pravosuđe, Osnivanje Vojnog suda na Cetinju, Iz glavnog štaba FF. AA., 30. jun 1941, Musolini.

⁶ Od 1. februara 1943. godine cetinjski sud dobio je naziv Ratni vojni sud Crne Gore. AUSSME, L. 14, b. 33, fascikla Ratni vojni sudovi (1943), proglašen 134, Novi naziv Ratnog vojnog suda na Cetinju, 20. januar 1943, Musolini.

Funkcionisanje vojnih sudova obezbjeđivale su dvije komponente: korpus vojnog pravosuđa (sudski službenici i pisari, hijerarhijska struktura i rang pridruženih oficira) i oficiri iz borbenih snaga kojima je dodijeljeno zvanje sudija. Vodeće figure poticale su iz redova vojnog pravosuđa: na prvom mjestu tužilac (koji je do početka 1941. godine imao zvanje kraljevski vojni advokat), koji je imao zadatak pripreme optužnice i praćenja proceduralnog funkcionisanja suda. Postojala je i funkcija istražnog sudije, sudije izvjestioca i pisara. Pripadnici borbenih snaga bili su predsjednik i promjenljivi broj sudija⁷. Sudski savjet na Cetinju obično su činili predsjednik, trojica sudija, izvjestilac i vojni sudski službenik koji je pružao tehničku podršku i pisao presude.

Uređenje i nadležnosti ratnih vojnih sudova definisani su proglasom Dučea od 20. juna 1940. godine, kojim su detaljno opisane vrste sudova, podijeljenih na vojne sudove armije, vojne sudove armijskog korpusa, teritorijalne ratne sudove i vanredne vojne sudove. Prva tri konstituisana su po naredbi vrhovnog komandanta. Vanredni sudovi formirani su u slučajevima i po proceduri naznačenim u *Krivičnom zakoniku za vojsku* iz 1869. godine, ali je naređenje o njihovom osnivanju mogao da donese samo komandant divizije ili neke veće vojne jedinice, a funkciju javnog tužioca uvijek su obavljali predstavnici zvaničnog tužilaštva i predstavnici vojnog pravosuđa. I u Crnoj Gori „dugo trajanje ratnog stanja uslovalo je oblike neselektivne represije prema stanovništvu (...) uz pribjegavanje institucijama pravosuđa za hitne situacije, odnosno vanrednim sudovima”⁸.

U strukturi armijskih vojnih sudova nalazili su se predsjednik, sa činom ne nižim od pukovnika; bar petorica sudija, od čega dvojica viših oficira i jedan ili više sudija izvjestilaca. Predsjednik i sudije izvjestioci za armijske sudove ili sudove armijskih korpusa imenovani su dekretom komandanta velike jedinice kod koje je sud osnovan. Po članu 12 proglasa teritorijalni ratni vojni sudovi bili su nadležni za krivična djela koja pripadaju vojnom pravosuđu, a ne spadaju u nadležnost armijskih sudova, sudova armijskih korpusa ili vanrednih sudova. Odredbe vezane za teritorijalnu nadležnost svakog suda ostale su nepromijenjene.⁹

⁷ G. Rochat, *Duecento sentenze nel bene e nel male. La giustizia militare nella guerra 1940-1943*, str. 7-11.

⁸ L. Martone, *Diritto d'Oltremare. Leggi e Ordine per le Colonie del Regno d'Italia*, Milano, Giuffrè, 2008, str. 24-25.

⁹ „Ordinamento e procedura dei Tribunali militari di guerra”, u: L. Franchi e V. Feroici (urednici), *I nuovi codici penali militari di pace e di guerra. Con appendice di leggi, decreti, bandi e con tre indici: analitico, sommario e alfabetico*, Milano, Hoepli, 1941, str. 201-209.

Napad sila Osovine na Sovjetski Savez 21. juna 1941. godine smatran je glavnim uzrokom ustanka u Crnoj Gori tokom ljeta te godine, ali narodna pobuna u kojoj je učestvovalo oko 30.000 ljudi ne može se objasniti isključivo „uticajem koji je sovjetska politika imala na jugoslovenski partizanski pokret”¹⁰. Bilo bi mnogo relevantnije, sa aspekta historijskog istraživanja, odmjeriti činjenice vezane za ono što se dešavalo tokom ljeta 1941. godine, na osnovu prethodnih sitnih pokazatelja suštinske sklonosti pobunama. Upravo su ovi politički konflikti, iako slabog intenziteta, izazvali konkretne reakcije Vojnog suda i generala divizije *Mesina*. Glavni protagonisti okupacije su, naime, one domaće snage koje se protiv nje bore, budući da mogu da budu nosioci promjena u svakodnevnoj politici okupacije. Tokom noći 26. juna u ograđene prostore kasarni u Budvi, Kotoru i Zelenici ubačeni su leci sa zahtjevima za neodložni prekid rata. Kopije istog dokumenta pronađene su u toku noći 30. juna u Podgorici, a 2. jula i u Nikšiću, u blizini italijanske kasarne¹¹.

Dojava o političkoj propagandi na teritoriji Crne Gore nije bilo mnogo, ali su one opravdavale oštre protivmjere od strane okupatora. U stanu studentkinje, navodne pristalice komunističkog pokreta, Darinke Lakićević, rođene 1922. godine i nastanjene u Kolašinu, pronađen je automatski pištolj i „rukopisi i štampani materijal komunističke propagande, koje je krila u sanduku u svojoj sobi”. Djevojka i njena majka su uhapšene, sprovedene u zatvor i predate Vojnom sudu na Cetinju. Nakon ove epizode u Kolašinu se očekivalo upućivanje trupa kako bi se sprovele detaljne racije u stambenim objektima osumnjičenih.¹² Lakićevićeva i njena majka u zatvoru su boravile od juna do jula 1941. godine. Petnaestog septembra sud je naredio njihov premještaj u istražni zatvor odlukom zamjenika vojnog advokata Đovanija Picila (Giovanni Pizzillo), ali je iz isturenog odreda karabinijera iz Kolašina stigao odgovor da su njih dvije oslobodili pobunjenici nakon julskog ustanka i da se može smatrati da su u bjekstvu. Saslušanje je i pored toga zakazano za 19. decembar.

Iz sudskih spisa može se dobiti još informacija o ovom događaju. Sudsko vijeće je dokazalo krivična djela nedozvoljenog držanja oružja i uvrede, za-

---

¹⁰ Napomene o Crnoj Gori u kontekstu politike komunističke Internacionale mogu se naći u: M. T. Giusti, *La Jugoslavia tra guerriglia e repressione: la memoria storiografica e le nuove fonti*, in: F. Caccamo, L. Monzali (a cura di), *L'occupazione italiana della Jugoslavia (1941–1943)*, str. 379–418; cit. str. 380.

¹¹ ASMAE, Gabinetto Armistizio-Pace, b. 1517, fasc. Komunistička propaganda, tajni protokol br. 5/1514, Vrhovna komanda — Služba vojnog informisanja — Kancelarija I. Albanija, centar I. Cetinje, 5. jul 1941.

¹² Ivi, br. 4/59 prot., predmet: Subverzivne aktivnosti, XI bataljon karabinjera, Cetinje 2. jul 1941, potpukovnik bataljona Đuzepe Benvenuti (Giuseppe Benvenuti).

hvaljujući zapisniku koji su napravili karabinijeri. Krivica obiju optuženica u vezi sa nedozvoljenim posjedovanjem pištolja i komunističkog propagandnog materijala dokazivana je činjenicom da imaju isto prebivalište, dok je, što se tiče krivičnog djela bjekstva koje im je kasnije pripisano, nedostajalo elemenata za dokazivanje krivice pošto je, imajući u vidu razvoj događaja i ozbiljnost situacije sa kojom se italijanski garnizon suočio tokom napada pobunjenika, bilo nemoguće utvrditi da li su optužene žene oslobodili ustanici, ili su pobjegle prije nego što su se pobunjenici dokopali zatvorskih prostorija. Za ovo drugo djelo su oslobođene zbog nedostatka dokaza.

Sudsko vijeće na Cetinju osudilo je obje žene na dvogodišnju zatvorsku kaznu zbog nedozvoljenog držanja oružja, dok je Miluša Dujović osuđena na dodatnih šest mjeseci zbog uvrede. Njih dvije su i dalje bile u bjekstvu, dok su tražene materijalne dokaze uzeli crnogorski pobunjenici. Iz isturenog odreda u Kolašinu XI bataljona karabinjera sa Cetinja u decembru je stigla izjava da je „istraga na terenu imala negativan ishod”¹³. Činilo se da situacija na političkom planu nije previše zabrinjavajuća, budući da, osim pomenutog slučaja, Informativni centar sa Cetinja u jednom izvještaju navodi imena svega šesnaest osoba koje su okvalifikovane kao agitatori zbog prethodnog političkog djelovanja. Zanimljivo je, međutim, primijetiti da je Tuči sugerisao preduzimanje preventivnih mjera, pribjegavajući pritvaranju iz predostrožnosti „kao mjeri javne bezbjednosti kako bi se ublažila antiitalijanska propaganda”¹⁴.

U junu je general divizije *Mesina* obavijestio da je unutar logora komande II puka artiljerije na Cetinju pronađen propagandni komunistički letak. Odmah je obavljena racija i pokrenuta je istraga radi identifikovanja odgovornih, koji se „sigurno nalaze među civilnim stanovništvom, budući da je, kao što je poznato, na Cetinju i u drugim većim centrima široko rasprostranjena aktivnost komunista i njihovih pristalica”. Zahvaljujući obavještenjima dobijenim od pojedinaca iz jednog artiljerijskog puka, karabinjeri su brzo identifikovali i uhapsili jednog građanina koji je uopšteno osumnjičen¹⁵. Dvadeset drugog juna 1941. u Podgorici vijest o napadu na Sovjetski Savez, prema generalu divizije *Mesina*, „doprinijela je skidanju vela tajne koji je prikrijavao nejasnu orijentaciju i otvore-

¹³ ACS, TmC (Tribunale militare di Cettigne), b. 108, fasc. 2919, Darinka Lakićević, Miluša Dujović.

¹⁴ ASMAE, Gabinetto Armistizio-Pace, b. 1517, fasc. Komunistička propaganda, br. 1187, predmet: Mjere javne bezbjednosti, Komanda pješadijske divizije Mesina, služba za informisanje, Visokom komesarijatu za Crnu Goru, Cetinje, 4. jul 1941, Karlo Tuči (Carlo Tucci).

¹⁵ Ivi, br. 997 prilog 1, predmet: Komunističke aktivnosti, Komanda pješadijske divizije Mesina, odsek za informisanje Visokom komesarijatu za Crnu Goru, Cetinje, 21. jun 1941, Karlo Tuči.

nu ravnodušnost kojom je većina stanovništva loše sakrivala svoje raspoloženje i odnos”. Pouzdani obavještajci ukazali su na to da su zbog novog razvoja događaja na međunarodnoj sceni, koji su uvijek prizivani kao odlučujući faktor za umanjivanje ratne efikasnosti i morala vojske sila Osovine, pripremane pobune. Prema raspoloživim podacima, slične akcije planirane su i u Nikšiću.

U tim nemirnim momentima na fasadi jednog kafea u Podgorici pojavio se natpis: „Želimo pripajanje našoj sovjetskoj braći.” Gradom se proširila vijest o oglašavanju sirene za vazдушnu opasnost, što je izazvalo veliku paniku među stanovništvom. Sve ovo ukazivalo je na snažnu aktivnost komunističkog pokreta kao i na postojanje prave organizacije koja je djelovala na cijeloj teritoriji. Potvrđeno je i to da je, uprkos zabrani i kaznama kojima je zapriječeno, mnogo građana, bilo zbog neupućenosti u postojanje zabrane, bilo zbog ukorijenjene navike ili čak namjerno, pratilo novosti preko radija iz neprijateljskih ili neutralnih zemalja. Tući je zbog toga pozvao na efikasniji nadzor, smatrajući da je neophodno oduzeti radio-prijemnike u posjedu privatnih lica, kako bi se prekinula „svaka aktivnost i ugušila svaka mogućnost za dalji uticaj na javno mnjenje i kako bi se populacija natjerala da konačno prihvati realnost situacije”¹⁶.

General je zatražio da se u Crnu Goru uputi najmanje deset policijskih oficira i odgovarajući broj policajaca koji bi, po mogućnosti, poznavali srpski jezik. Odgovor iz Rima bio je negativan zbog toga što je, „uprkos dobroj volji”, po mišljenju iz Ministarstva inostranih poslova, „bilo apsolutno nemoguće izaći u susret tom zahtjevu, zbog toga što se nije moglo povući još osoblja iz policije, a da se pritom ozbiljno ne ugrozi njena efikasnost”¹⁷. Smirivanje političke situacije i teritorijalnih pitanja u zemljama nekadašnje Kraljevine Jugoslavije uslovljalo je, dakle, u Crnoj Gori probleme u sferi javne bezbjednosti sa kojima se Visoki komesarijat suočio imajući malo sredstava na raspolaganju. Tešku ekonomsku krizu koju je izazvala fašistička politika pojačao je brzi priliv skoro 30.000 Crnogoraca iz susjednih država, što je u zemlji neizbježno pogoršalo položaj širokih slojeva populacije, pa i onih koji nijesu bili politički osviješćeni. U ovoj kratkoj fazi opravdano je ustvrditi da je sudar sfera vlasti u Crnoj Gori doveo do pogoršanja u osnovama represivne prakse, čime se objašnjava odstupanje od uobičajenog načina djelovanja okupatora. Mnogi su podsticali samostalnu radikalizaciju konflikta, počev od kriminalizacije teškog socijalnog i ekonomskog položaja stanovništva.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ ASMAE, Gabinetto Armistizio-Pace, b. 1517, fasc. Javni red, predmet: Javni red u Crnoj Gori, Ministarstvo unutrašnjih poslova, uprava za javnu bezbjednost Ministarstvu inostranih poslova — kancelarija u Crnoj Gori, Rim, 6. jul 1941.

U avgustu 1941. godine stupio je na snagu proglas kojim je osnovana Komisija za kontrolu cijena i robe namijenjene za prodaju stanovništvu. Savjet se sastajao dva puta mjesečno kao i kad god je komandant garnizona to smatrao neophodnim. Jedan izaslanik Vrhovne komande italijanskih oružanih snaga imao je ovlaštenje da učestvuje na tim sastancima. Komisija je bila zadužena da „prouči pitanja u vezi sa snabdijevanjem prehrambenim proizvodima, kao i probleme koji se tiču potreba za različitim vrstama robe u pojedinim oblastima”. Ovaj organ je očigledno mogao da kontroliše uslove života stanovništva¹⁸.

Spisi suda jedan su od pokazatelja finansijskog i ekonomskog urušavanja Crne Gore: ovo je moguće utvrditi ako se prikupe predmeti koji se tiču krivičnih djela sa ekonomskom pozadinom. Presude donesene tokom čitavog trajanja okupacije mogu se klasifikovati na sljedeći način: od ukupno 3.101 procesa, 183 su se ticala kršenja pravila o maksimalnoj cijeni, ilegalne prodaje prehrambenih proizvoda, šverca, krađe potrošne robe i nelegalnog transporta, 120 krivičnih djela vezano je za neobjavljivanje etiketa sa cijenama, bavljenje djelatnošću bez dozvole i neopravdano produžavanje radnog vremena; 386 je slučajeva prevare, neovlaštenog prisvajanja, pljačke, krađe i saučesništva u krađi; 114 presuda odnosi se na sakrivanje kradene robe; 51 krivično djelo tiče se otuđenja pokretnih vojnih dobara, ratnog profiterstva, malverzacija na štetu vojnika, utaje, neovlaštenog prisvajanja, prisvajanja ratnog plijena i podsticanja na korupciju. Posljednja navedena krivična djela činili su italijanski vojnici. Može se procijeniti da krivična djela motivisana ekonomskim razlozima čine 27% od ukupnog broja.

Što se tiče krivičnih djela u sferi maloprodaje, Crnogorci su obično osuđivani na nekoliko mjeseci zatvora, dok je za stanovnike albanskog porijekla postojao izvjestan stepen tolerancije. Još od prvih mjeseci okupacija je izazvala tolike nestašice da je ozbiljno ugrozila opstanak crnogorske ekonomije: veliki dio stanovništva završio je u mreži crnog tržišta i bilo je mnogo slučajeva prodaje prehrambenih proizvoda po cijenama višim od propisanih. Ovakvo stanje u sferi ekonomije i te kako je relevantno zbog toga što pokazuje da se „crno tržište u svojim najraznovrsnijim oblicima može smatrati sa jedne strane oblikom građanskog otpora, ali i nečasnim špekulisanjem sa potrošačima prehrambenih proizvoda (velika većina gradskog stanovništva) koji već žive u veoma lošim uslovima”¹⁹.

¹⁸ AVII, Ia, k. 740, dok. 9/1–2, Vrhovni komandant oružanih snaga Albanija — komandant italijanskih okupacionih trupa u Crnoj Gori, Proglas 44, Cetinje, 16. avgust 1941. godine, Alesandro Pircio Birolu.

¹⁹ G. Corni, *Il sogno del „grande spazio”. Le politiche d’occupazione nell’Europa nazista*, Rim — Bari, Laterza, 2005, str. 198.

BIBLIOGRAFIJA

Literatura

- [1] Bregantin, L. (2009). La giustizia militare nella guerra italo-greca (1940–1941). Le sentenze del Tribunale dell'11^a Armata, *Terra d'Este*, a. XIX, n. 38, luglio-dicembre 2009, pp. 137–149.
- [2] Corni, G. (2005). *Il sogno del „grande spazio”. Le politiche d’occupazione nell’Europa nazista*, Roma-Bari: Laterza.
- [3] Franchi, L., Feroci, V. (a cura di) (1941). *I nuovi codici penali militari di pace e di guerra. Con appendice di leggi, decreti, bandi e con tre indici: analitico, sommario e alfabetico*, Milano: Hoepli.
- [4] Giusti, M. T. La Jugoslavia tra guerriglia e repressione: la memoria storiografica e le nuove fonti, in F. Caccamo, L. Monzali (a cura di), *L’occupazione italiana della Jugoslavia (1941–1943)*, pp. 379–418.
- [5] Labanca, N., Rivello, P. P. (2004). *Fonti e problemi per la storia della giustizia militare*, Torino: Giappichelli.
- [6] Martone, L. (2008). *Diritto d’Oltremare. Leggi e Ordine per le Colonie del Regno d’Italia*, Milano: Giuffrè.
- [7] Montanari, M. (1980). *La campagna di Grecia*, Tomo I — testo, Roma: Ufficio Storico Sme.
- [8] Rochat, G. (1991). La giustizia militare nella guerra italiana 1940–1943. Primi dati e spunti di analisi, *Rivista di storia contemporanea*, a. XX, fasc. 4, ottobre 1991, pp. 505–597.
- [9] Rochat, G. (1995). La justice militaire en Italie dans la guerre 1940–1943, in J. C. Allain, *Des étoiles et descroix: mélanges offerts à Guy Pedroncini*, Institut d’histoire de la défense, Paris: Economica, pp. 193–201.
- [10] Rochat, G. (2002). *Duecento sentenze nel bene e nel male. I tribunali militari nella guerra 1940–1943*, Udine: Gaspari.
- [11] Rodogno, D. *Il nuovo ordine mediterraneo. Le politiche di occupazione dell’Italia fascista in Europa (1940–1943)*, Torino: Bollati Boringhieri.
- [12] Sala, T. (2008). *Il fascismo italiano e gli Slavi del Sud*, Trieste: Quaderni di Qualestoria 22.

Štampa

- [13] *Glas Crnogorca — La Voce del Montenegro*, 1941.

Arhivski izvori

- [14] Archivio centrale dello Stato (Roma), Tribunale militare di Cettigne²⁰.
- [15] Archivio storico-diplomatico del Ministero degli Affari esteri (Roma), Gabinetto Armistizio — Pace.
- [16] Archivio ufficio storico dello Stato maggiore dell’Esercito (Roma), L. 14, Carteggio sussidiario S. M. R. E.
- [17] Arhiv Vojnoistorijskog instituta (Belgrado), Ia (Italijanska arhiva).

²⁰ Inventar fonda priredio Federiko Godi.

Federico GODDI

UN TRIBUNALE ITALIANO PER IL MONTENEGRO OCCUPATO (1941-1943)

Riassunto

Il presente articolo rappresenta una delle sezioni fondamentali del volume *Fronte Montenegro* (LEG, Gorizia, 2016). Le logiche di gestione del Governatorato militare del Montenegro (1941-1943) e l'impatto della quotidianità d'occupazione sulla società civile montenegrina sono infatti analizzate grazie allo studio della documentazione inedita del Tribunale militare di Cettigne conservata presso l'Archivio centrale dello Stato di Roma. Per la prima volta compaiono i dati totali delle sentenze emesse dalla corte militare italiana. Dal confronto con le carte prodotte dal Tribunale di Cettigne, emerge come l'azione repressiva degli occupanti italiani fu condizionata da un complesso conflitto di competenze tra differenti forze militari con aspirazioni egemoniche.

Parole chiave: occupazione italiana, coabitazione, conflitto, divisioni militari, Tribunale militare di Cettigne